

# ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ БІБЛІОТЕК УКРАЇНИ. ПОСТАТІ В ЦАРИНІ БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ

УДК 027.7(477.43-21)К-ПДУУ«1918/1920»

*О. М. Завальнюк, м. Кам'янець-Подільський*

## БІБЛІОТЕКА КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УКРАЇНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ: ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИВЧЕННЯ ІСТОРИКО-СУСПІЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН ТА ПРОВЕДЕННЯ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ З ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ (1918-1920 рр.)

*Досліджується питання про наявність у динамічно зростаючому бібліотечному фонді Кам'янець-Подільського державного українського університету історичної та суспільствознавчої, філософської літератури, яка використовувалася науково-педагогічними працівниками, професорськими стипендіатами і студентами у повсякденній навчальній, навчально-методичній і науково-дослідній роботі, підготовці до реалізації різних державних проєктів гуманітарного спрямування.*

**Ключові слова:** *Кам'янець-Подільський державний український університет, бібліотечний фонд, читальний зал, професори, доценти, професорські стипендіати, студенти, навчальний процес, наукові дослідження.*

У теперішніх умовах послідовно підвищується роль інформаційної складової у державному будівництві, реформуванні усіх галузей життя країни, якій підготовці фахівців різних спеціальностей, розвитку громадянського суспільства, що пояснюється, у першу чергу, стрімким зростанням обсягу накопичених людством знань, технологій і необхідністю більш повного і ширшого використання, зафіксованого у різних джерелах, глобального досвіду для оперативного і дієвого реагування на різноманітні складні цивілізаційні виклики і сприяння безперервному прогресу та реалізації нової парадигми розвитку людини, що становить основу багатьох національних доктрин сучасного світу.

Принципово важливу роль у цих непростих процесах відіграють університетські бібліотеки, покликані задовольнити умови для якомога повнішого забезпечення інформаційним потенціалом майбутніх спеціалістів, яким належить творити нове, глобалізоване суспільство ХХІ століття. Сьогоднішній потенціал цих книгозбірень, їх електронних ресурсів – це результат тривалого історичного розвитку, який потребує ґрунтовного наукового аналізу, кристалізації досвіду, що відноситься до різних історичних періодів – від початків до відносно недавньої доби, пов'язаної із наповненням фондів найнеобхіднішою літературою.

У цьому контексті слід розглядати і ті великі зрушення, які відбулися у бібліотеці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка впро-

довж її 100-літньої історії, починаючи з часу заснування та функціонування в структурі Кам'янець-Подільського державного українського університету (К-ПДУУ).

Цьому аспекту дослідники приділили чимало уваги (А.О. Копилов [17], В.М. Пархоменко [24], В.П. Ляхоцький [22; 23], В.С. Лозовий [18-21], О.М. Завальнюк [8-12], В.С. Прокопчук [26-29], Л.Ф. Філінюк [27], О.Б. Айвазян [1], А.Л. Донець [6] та ін.). Утім, що стосується історико-суспільствознавчого характеру літератури та її використання у навчально-виховному процесі, науково-дослідній та краєзнавчій роботі, то цей аспект поки що не став предметом спеціального вивчення. Власне він і є метою нашої розвідки.

Нааявність у структурі К-ПДУУ історико-філологічного факультету передбачала забезпечення його відповідним інформаційним ресурсом, без якого не можна було успішно розв'язувати поставлені молодією українською державою завдання із підготовки національно свідомих, висококваліфікованих педагогів, науковців, громадських діячів. Робота із формування бібліотечного фонду, зокрема і для обслуговування зазначеного структурного підрозділу, розпочалася ще до відкриття університету. Ректор І.І. Огієнко звертався до різних вищих і середніх навчальних закладів, Наукового товариства імені Шевченка, Подільського церковного історико-археологічного товариства, українських видавництв, громадських організацій, приватних осіб тощо з проханням допомогти молодому вишу, який не має «потрібних до науки книжок...», і подарувати в бібліотеку», яка на цей час була «зовсім пуста», усі дублети, наявні у їх книгозбірнях [13, с.68-71,75]. Про те, якого спрямування мали бути ті видання, мова не йшла. Зрозуміло, потрібні були книги, якомога більше книг, у тому числі й раритетних, для того, щоб університет зміг проводити на всіх факультетах (у перший рік роботи було відкрито фізико-математичний, історико-філологічний і богословський) повноцінну навчальну працю, науково-дослідну й культурно-освітню роботу. Тож робота із наповнення літературою фундаментальної бібліотеки і сприяння у виконанні нею основних завдань, які стояли перед університетом, провадилася паралельно практично упродовж усього періоду його існування. Одним із напрямів комплектування бібліотечного фонду був прийом пожертв і придбання за університетські кошти наукової, науково-популярної і повальної літератури історичного і суспільствознавчого змісту, яка у першу чергу використовувалася професорсько-викладацьким складом і студентством історико-філологічного факультету. Завдяки постійній увазі до потреби наповнення фонду його чисельність постійно зростала. Якщо станом на 22 жовтня 1918 р., день відкриття вишу, у ньому нараховувалося 1686 примірників [30], то вже у жовтні 1919 р. – 17286 [3], а на 1 жовтня 1920 р. – 33258 [25]. Переважна більшість цієї літератури була російськомовною, відсоток українських видань був відносно незначним. Тільки з липня по вересень 1920 р. у бібліотеку надійшли 1592 нові книги українською мовою і 2548 – російською [5].

У загальній кількості фонду історична і суспільствознавча література посідала видне місце. Так, станом на 1 січня 1920 р. в інвентарній книзі були зафіксовані 20045 видань (8410 – чекали своєї черги). 3-поміж них нараховувалось 2138 книжок з історії, у т.ч. 439 – з минулого України, 301 – Європи, 291 – Росії, стародавнього світу – 233, загальної історії – 128, Африки і Америки – 16 [12, с.436-437]. Крім цієї групи, до послуг читачів були 293 книги філософського змісту (загальні праці, метафізика, про тіло і дух, філософські системи, логіку, мораль, старих і нових філософів), 617 – релігійного, 1113 – соціального [14, с.434-435]. Словом, вибір був чималий, якщо враховувати той факт, що університетська бі-

бібліотека почала формуватися лише у вересні 1918 р. На фоні книгозбірень «старих» університетів України цей показник виглядав дуже скромно і потребував серйозного росту. Якщо ж для вивчення філософських дисциплін (вступ до філософії, історія стародавньої філософії, історія нової філософії, логіка) наявної літератури в основному вистачало, то для глибокого опанування історичної складової навчального плану її явно бракувало. Та й методологічно вона відставала від тогодення. Особливо це стосувалося видань з історії України, абсолютна більшість яких не відповідала завданням українського національного відродження. Відчувалася потреба нових видань для вивчення таких обов'язкових предметів, як методологія історії, історія України, історія Слобідської України і огляд джерел з української історії, історія Степової України, історія українського мистецтва, історія всесвітнього мистецтва, історії Московської держави та огляду джерел з історії Московщини, історії Римської імперії, історії середніх віків, історії Сходу, історії Болгарії і Сербії, а також спецкурсів з суспільно-політичного ладу в Україні XV-XVI ст., історії українських братств, історії єврейського народу, історії московської церкви, історії стародавнього християнства, історії музики, історії Поділля. Щоб якось компенсувати брак літератури з цих предметів, усі викладачі розробляли лекційні курси, які згодом мали намір видрукувати в університетській або інших друкарнях міста. Утім, через надзвичайно гострий брак друкарського паперу і коштів, виготовлення посібників було вкрай уповільнено. Із предметів історичного і філософського циклів вдалося видати лише окремі курси лекцій та праці приват-доцентів: П.Г. Клепатського – з джерелознавства історії України та української філософії [15; 16], Д.І. Дорошенка – з історії Поділля [7]. Подібна ситуація була і на інших факультетах. Чимало рукописів навчальної літератури чекали своєї черги на видання, зокрема В.О. Біднова про Запорозький край та Д.І. Дорошенка – історію Катеринославщини [31], утім так і не дочекалися. З низки навчальних предметів студенти старанно конспектували почутий на лекціях матеріал і брали його за основу у навчальних цілях, обходячись у таких випадках без бібліотечного фонду.

За умов дефіциту навчальної літератури важливу роль відігравав відкритий 20 вересня 1919 р. читальний зал бібліотеки, який сприяв оптимізації процесу користування студентами книг, що дуже часто були потрібні і для представників професорсько-викладацької корпорації. «Правила бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету» дозволяли цій категорії читачів брати літературу з фонду додому, проте не більше 15 книг на один місяць. Щоправда, у примітці до §41 зазначалося, що професорам і доцентам цей термін міг бути продовжений до завершення викладання ними у навчальному році їх лекційних курсів [14, с.430, 431]). Студенти історико-філологічного факультету, яких станом на 1 січня 1920 р. нараховувалося 311, користувалися читальною відносно не часто. За перших 86 днів роботи, значна частина яких припала на холодний період, вона прийняла усього 51 представника (16,4% усього факультетського контингенту). Звісно, тих, хто опрацьовував історичну і філософську літературу, було ще менше, адже на цьому факультеті навчалися і майбутні філологи. Та й представництво інших навчальних підрозділів серед відвідувачів читальні виглядало не набагато краще (з правничого факультету тут побувало 24,3%, фізико-математичного – 17,3%, сільськогосподарського – 16,3% і богословського – 14,3%) [14, с.438]. Надалі становище дещо поліпшувалося. Так, у квітні 1920 р. у читальному залі працював 61 студент з історико-філологічного факультету (19,6%); у травні, напередодні семестрових іспитів, відвідувань зафіксовано

значно більше [2]. Можна вважати, що майбутні історики працювали тут нерідко, адже тільки у квітні–травні 1920 р., коли молодь взагалі навідувалася до читальні менше, ніж раніше, через збільшення часу на заробітки, що дозволяло їй виживати, із 461 опрацьованої тут книги – 6 стосувалися всесвітньої історії, 5 – історії стародавнього світу, 6 – історії Франції, 4 – історії Росії, 3 – історії Польщі, 15 – історії України, 25 – різних аспектів філософії, 33 – соціальних наук [14, с.479, 480]. У липні – вересні 1920 р. читальня видала студентам для опрацювання 410 примірників, з-поміж яких 70 стосувалися суспільних наук, 45 – історичних [4].

Певна частина бібліотечного фонду використовувалася науково-педагогічними працівниками і професорськими стипендіатами для проведення науково-дослідної роботи. Цей процес значно поживився із заснуванням в університеті Наукового товариства, яке об'єднало практично усіх діючих і майбутніх вчених. Досить активно працювала одна із двох його секцій – історико-філологічна. Її члени готували і виголошували доповіді на різноманітні теми, підготовка яких відбувалася на базі цінних видань, зосереджених у фундаментальній бібліотеці (станом на 22 жовтня 1920 р. тут нараховувалося, зокрема, 24 стародруки XVI ст. і 82 книги – XVII ст., а також 663 примірники книг, виданих у XVIII ст. [24]. Сотні видань датувалися XIX ст.). Лише з 1 травня 1919 по 1 жовтня 1920 рр. вчені різних спеціальностей, зокрема й історики та суспільствознавці, зверталися до бібліотечного фонду 261 раз. На руки вони отримали 2884 книги і брошури [4]. Це було серйозною допомогою працівників бібліотеки, використаною і для наукових цілей. Так, приват-доцент П.Г. Клепатський підготував і виголосив доповідь про литовсько-руські літописи, літопис Якова Лизогуба, листування російської великої княгині Катерини Олексіївни з англійським послом сером Чарльзом Вільямсом, про «Повість минулих літ» як початковий літопис, місцеві й монастирські літописи, а також місцеві синодики. Професор П.В. Клименко проаналізував грамоти литовського великого князя Міндовга. Про перспективи світової історії доповідав приват-доцент М.М. Васильківський. Вчені опрацьовували художні твори й біографічні матеріали в контексті історії. Так, професор В.О. Біднов проаналізував біографію Івана Котляревського, літературну творчість Олексія Стороженка, діяльність кошових отаманів Запорозької Січі Сидора Білого та Петра Калнишевського. Десятки доповідей були присвячені іншим, не менш значущим науковим темам [12, с.295-296]. А приват-доцент Ю.Й. Сіцінський і професорський стипендіат С.Ф. Якимович на сторінках преси розповідали читачам про різні історико-краєзнавчі та знайдені на Кам'янецьчині нові етнографічні об'єкти, належно обґрунтували їх з наукової точки зору [12, с.418]. Крім того, вчені, зокрема й історики, використовуючи наявні джерела, перекладали за завданням державних структур з грецької на українську мову «Діяння святих апостолів», з російської – діючі карні і цивільні закони.

Отже, завдяки постійній роботі із наповнення фонду фундаментальної бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету у 1918-1920 рр. було нагромаджено значний масив історичної, суспільствознавчої літератури, який науково-педагогічні працівники, професорські стипендіати, студенти, у першу чергу історичної спеціальності, використовували у навчальному процесі і науково-дослідній роботі, розв'язуючи різноманітні дидактичні, методичні і наукові питання. Утім повністю задовольнити інтерес різних категорій читачів до подібних видань бібліотечні працівники не могли, оскільки наявної у їх розпорядженні навчальної і наукової літератури, особливо україномовної, гостро не вистачало, що не кращим чином позначалося на якості освітньої і наукової діяльності університету.

## Список використаних джерел:

1. Айвазян О.Б., Прокопчук В.С. Бібліотеки Поділля (друга половина XIX – початок XX ст.) : монографія. Кам'янець-Подільський : Вид. Зволейко Д.Г., 2016. С. 163-183.
2. Державний архів Хмельницької обл. Ф.Р-582. Оп.1. Спр.89-а. Арк.45-45 зв.
3. Державний архів Хмельницької обл. Ф.Р-582. Оп.1. Спр.89-а. Арк.47 зв.
4. Державний архів Хмельницької обл. Ф.Р-582. Оп.1. Спр.100. Арк.2.
5. Державний архів Хмельницької обл. Ф.Р-582. Оп.1. Спр.100. Арк.4.
6. Донець А.Л. Студенти і вдосконалення роботи бібліотеки Кам'янець-Подільського університету (1918-1920 рр.) *Освіта, наука і культура на Поділлі* : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2014. Т. 21. С. 118-128.
7. Дорошенко Д. Про минулі часи на Поділлі. (Коротенька історія краю). Кам'янець-Подільський : Поділ. губ. нар. управа, 1919. 50 с.
8. Завальнюк О.М. Професорсько-викладацька корпорація і фундаментальна бібліотека Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1920 рр.). *Освіта, наука і культура на Поділлі* : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2007. Т. 10. С. 289-299.
9. Завальнюк О.М. С.О. Сірополко і розвиток фундаментальної бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету*. Сер.: Бібліотекознавство. Книгознавство. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т. 2008. Вип. 1. С. 11-18.
10. Завальнюк О.М. Роль громадськості у наповненні фонду бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету: досвід і уроки (1918-1920 рр.). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Сер.: Бібліотекознавство. Книгознавство. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2015. Вип. 4. С. 11-18.
11. Завальнюк О.М. Робота фундаментальної бібліотеки Кам'янець-Подільського університету із забезпечення навчального процесу (1918-1920 рр.). *Бібліотечна справа на Поділлі: минуле і сучасність* : матеріали наук.-практ. конф., м. Кам'янець-Подільський, 21 черв. 2016 р. Кам'янець-Подільський, 2016. С. 34-42.
12. Завальнюк О.М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1918-1921 рр.): монографія. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. 644 с.
13. Іван Огієнко – організатор, керівник і оборонець Кам'янець-Подільського державного українського університету (1918-1920 рр.). Документи. Матеріали. Світлина. Хроніка діяльності / уклад. і авт. статті: С.А. Копилов, О.М. Завальнюк. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2014. 384 с.
14. Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1921 рр.) у документах і матеріалах / уклад. і авт. статті: С.А. Копилов, О.М. Завальнюк. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. 848 с.
15. Клепатський П. Огляд джерел по історії України: курс лекцій, чит[аний] протягом 1919 акад. року. Вип. 1. Джерела візантійські, арабські, західні, українсько-руські, юридичні пам'ятки, літописи, хронографії, подорожі чужеземців. Кам'янець на Поділлі : Кам'янець-Поділ. держ. укр. ун-т, 1920. 137, III с.
16. Клепатський П. Український мандрівний філософ Григорій Сковорода. Кам'янець : Укр. вид-во в Катеринославі; Правобережна філія, 1920. 32 с.
17. Копилов А.О., Завальнюк О.М. Кам'янець-Подільський державний український університет: від ідеї заснування до ліквідації (1918-1921 рр.). *Укр. іст. журн.* 1999. №4. С. 41-50 ; №5. С. 26-36.
18. Лозовий В.С., Пархоменко В.М. З історії бібліотеки Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. *Трансформація ролі бібліотек в інформаційному суспільстві* : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 40-річчю бібліотеки ТУП. Хмельницький, 2003. С. 96-103.
19. Лозовий В.С. Робота з читачами в бібліотеці Кам'янець-Подільського університету в період революції 1917-1920 років. *Трансформація ролі бібліотек в інформацій-*

- ному суспільстві : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 40-річчю бібліотеки ТУП. Хмельницький, 2003. С. 103-106.
20. Лозовий В.С. Бібліотека Кам'янець-Подільського державного українського університету в добу революції (1918-1920 рр.). *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Сер.: Бібліотекознавство. Книгознавство. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. Вип. 2. С. 206-212.
  21. Лозовий В.С. Організація роботи бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету в революційну добу 1918-1920 рр. *Бібліотечна справа на Поділлі: минуле і сучасність* : матеріали наук.-практ. конф., м. Кам'янець-Подільський, 21 черв. 2016 р. Кам'янець-Подільський, 2016. С. 42-46.
  22. Ляхощкий В. Ректор Іван Огієнко і бібліотека Кам'янець-Подільського державного українського університету. *Пам'ятки України: історія та культура*. Київ, 2000. №3-4. С. 70-74.
  23. Ляхощкий В.П. Бібліотека Кам'янець-Подільського університету (1918-1920 рр.). *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету*. Історичні науки. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділь. держ. пед. ун-т; Коломия: Вид.-поліграф. т-во «Вік», 2000. Т. 4 (6). С. 305-315.
  24. Пархоменко В.М. З історії бібліотеки Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. *Освіта, наука і культура на Поділлі* : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський, 1998. Т. 1. С. 59-65.
  25. Подольський край. Каменец-Подольск, 1920, 22 окт., с. 2.
  26. Прокопчук В.С. Бібліотека Кам'янець-Подільського національного університету: етапи розвитку, стан і перспективи. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Сер.: Бібліотекознавство. Книгознавство. Кам'янець-Подільський, 2008. Вип. 4. С. 99-105.
  27. Прокопчук В.С., Філінюк Л.Ф. Бібліотека Кам'янець-Подільського національного університету: історія й сьогодення. *Освіта, наука і культура на Поділлі* : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2008. Т. 11. С. 37-59.
  28. Прокопчук В.С., Філінюк Л.Ф. Бібліотека Кам'янець-Подільського національного університету: роки становлення й розквіту : історичний нарис. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. 284 с.
  29. Прокопчук В.С. І.Г. Сливка – організатор і перший керівник фундаментальної бібліотеки Кам'янець-Подільського державного українського університету. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Сер.: Бібліотекознавство. Книгознавство. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2010. Вип. 2. С. 20-30.
  30. Свято Поділля: одноденна газета / видання Подільського Українського т-ва «Просвіта». Кам'янець на Поділлі, 1918, 22 жовт. С. 7.
  31. ЦДАВО України. Ф.166. Оп.1. Спр.878. Арк.69.

*The issue on the existence of literature on history, social sciences, philosophy in the dynamically increasing library fund of Kamianets-Podilskiy State Ukrainian University, which was used by scientific and pedagogical workers, professorial scholars and students in day-to-day educational, methodological and research work, as well as for preparation of various state projects of humanitarian field, is under investigation in the article.*

**Key words:** *Kamianets-Podilskiy State Ukrainian University, library fund, reading room, professors, associate professors, professorial scholars, students, educational process, scientific researches.*

*Отримано: 18.04.2018*